

- problem) [Електронний ресурс] / В. Вундт ; по изд. : В. Вундт “Проблемы психологии народов”. – М. : Космос, 1912. – Режим доступа : <http://www.myword.ru>.
6. *Налчаджян А. А.* Самопознание, самосознание и этническая Мы-концепция / А. А. Налчаджян // Вестник СамГУ. – 2006. – № 10/2(50). – 284 с.
 7. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
 8. *Васильченко О.* Уявлення молодих українців про українців / О. Васильченко // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 123–133.
 9. *Тьонніс Ф.* Спільнота і суспільство. Основні поняття чистої соціології : пер.з нім. / Ф. Тьонніс. – К. : Дух і літера, 2005. – 262 с.
 10. *Васютинський В.* Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Васютинський. – К. : Золоті Ворота, 2010. – 120 с.

© Бєлавін С. П.

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ РОСІЙСЬКОМОВНОЇ СПІЛЬНОТИ

Т. І. Бєлавіна, м. Київ

Досліджується проблема оптимізації соціально-психологічної адаптації представників російськомовної спільноти та її ефективної інтеграції в українську соціальну реальність. Розглядаються особливості соціально-психологічних характеристик російськомовних громадян, їхні життєві орієнтири і стратегічна спрямованість їхньої адаптивної поведінки.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, етнолінгвістична спільнота, адаптаційні ресурси особистості, адаптивні стратегії поведінки, копінг-поведінка.

Исследуется проблема оптимизации социально-психологической адаптации представителей русскоязычной общности и ее эффективной интеграции в украинскую социальную реальность. Рассматриваются особенности социально-психологических характеристик русскоязычных граждан, их жизненные ориентиры и стратегическая направленность их адаптивного поведения.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, этнолингвистическая общность, адаптативные ресурсы личности, адаптивные стратегии поведения, копинг-поведение.

This article is devoted to the problem of optimization of the process social-psychological adaptation of representatives of the Russian-language community and their effective integration into Ukrainian social reality. Specifics of social-psychological peculiarities of the Russian-language citizens, their vital reference-points and strategic orientation of their adaptative behavior are analysed.

Key words: social-psychological adaptation, ethnic-linguistic community, adaptative resources of personality, adaptative strategies of behavior, coping-behavior.

Проблема. Соціально-психологічна адаптація – складний і багатоаспектний процес взаємодії представників різних етнокультурних спільнот шляхом їх долучення до всього спектру соціальної активності, системи міжособових стосунків, соціально-політичної і соціокультурної реальності сучасної України. Інтеграційні процеси на шляху становлення сучасного українського суспільства потребують розв’язання численних проблем, у тому числі оптимізації соціально-психологічної адаптації, врахування її особливостей у представників етнолінгвістичних спільнот, а саме російськомовної спільноти.

Мета статті: з’ясувати особливості соціально-психологічних характеристик російськомовних громадян, їхні життєві орієнтири і стратегічну спрямованість адаптивної поведінки.

Ефективність соціально-психологічної адаптації визначає розвиток особистісного потенціалу представників різних етнічних спільнот, їхню активну взаємодію із соціальним середовищем. Умови становлення і засвоєння нових норм суспільного життя, розвиток особистості, що адаптується до цих умов, потребують оптимізації її особистісного потенціалу та особистісних ресурсів, коли йдеться про опанування ситуації, реалізацію особистісних потреб у самоповазі і самоактуалізації в спільноті, з якою людина себе ідентифікує.

Соціальну адаптацію слід розуміти як вид взаємодії особистості або соціальної групи із соціальним середовищем, у ході якої узгоджуються їхні взаємні вимоги і очікування. А найважливішим компонентом адаптації є узгодження самооцінки й домагань суб’єкта з його можливостями і реальністю соціального середовища, що передбачає врахування тенденцій розвитку як середовища, так і суб’єкта [1].

Нас цікавлять насамперед особливості соціально-психологічних і соціокультурних характеристик російськомовних громадян, їхні життєві орієнтири, стратегічна спрямованість їхньої адаптаційної поведінки в складних життєвих обставинах. Отож на одному з етапів дослідження було проведено масове опитування, серед завдань якого було вивчення соціально-психологічних характеристик російськомовних респондентів, їхнього суб’єктивного сприйняття мультиаспектності суспільного життя, ставлення до нього, а також переважних способів вирішення проблем або подолання перешкод. У переліку досліджуваних характеристик були: довіра-недовіра, оптимізм-песимізм, задоволеність життям та сподівання на краще, переважні психічні стани. Розглянуто ставлення опитаних до нагальних суспільних проблем, а також деякі аспекти особистісної і громадянської відповідальності. Учасниками опитування стали 1087 осіб, серед яких

були як молоді респонденти (віком 16–17, 18–23, 23–35 років), так і представники вікової групи сталої зрілості (36 років і старше). Виявилося, що, за суб'єктивними оцінками учасників опитування, російськомовними себе вважають 54,9% опитаних, україномовними – 21,3%, 22,8% визначили себе як двомовних. Отож усіх випробуваних було поділено на три групи (категорії).

Розподіл відповідей на запитання **“Чи довіряєте Ви людям, які оточують Вас?”** (рис. 1) засвідчив відносну соціальну лояльність представників усіх трьох груп. Як бачимо, російськомовні і двомовні громадяни виявляють дещо більшу довіру до соціального оточення, натомість україномовні респонденти оцінюють це оточення і його впливи більш критично.

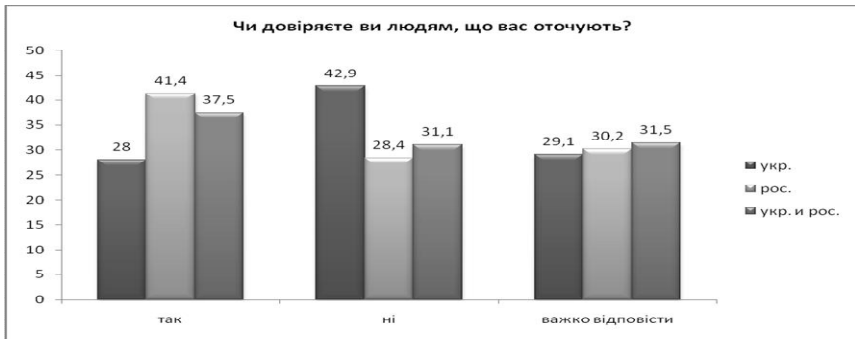

Рис. 1. Розподіл відповідей україномовних, російськомовних і двомовних респондентів за показниками “довіра-недовіра” (у %)

Означилися також деякі відмінності в досліджуваних показниках. Так, наприклад, з підвищенням віку та рівня освіти деперсоналізована довіра до соціального оточення знижується (“так” відповіли 44,2% учнів, 30,5% студентів, 37% дорослих). Невпевненість і недовіру до соціального оточення відчувають кожен п’ятий неповнолітній, майже третина молоді і респондентів віку сталої зрілості. Тобто вік та освіта певною мірою визначають рівень деперсоналізованої довіри і ступінь критичності оцінювання соціального оточення та його впливів. Отже, міжособистісна довіра стає зайвою, тому що персоніфікація горизонтальних контактів опосередковується вертикальними зв’язками влади і підлеглості.

Порівняно вищий рівень довіри, з яким традиційно пов’язують позитивну спрямованість очікувань та домагань, з одного боку, і дещо нижча критичність в оцінюванні соціуму, з другого, притаманні ранньому юнацькому віку, а це може бути не тільки умовою просоціальних впливів позитивного характеру, а й джерелом підвищеної вразливості щодо впливів негативних, антисоціальних. Висока зна-

чуність для юнацтва спілкування з однолітками, довіра і референтність оцінних суджень з різних питань особистісного та суспільного життя саме однолітків є важливим ресурсом для розроблення соціалізувальних і корекційних програм, формування адаптивних стратегій конструктивної спрямованості.

Із загальною довірою до соціального оточення тісно пов'язані відповіді на запитання **“Чи очікуєте Ви змін на краще у власному житті?”** (рис. 2). Оптимістичний настрій певної частини респондентів налаштовує їх на конструктивну стратегічну спрямованість у визначенні власного майбутнього, стандартів поведінки тощо. Привертає увагу те, що за мовним самовизначенням профілі всіх трьох категорій зберігають загальну тенденцію та майже повторюються у графіках, тож розбіжності видаються в цілому малозначущими.

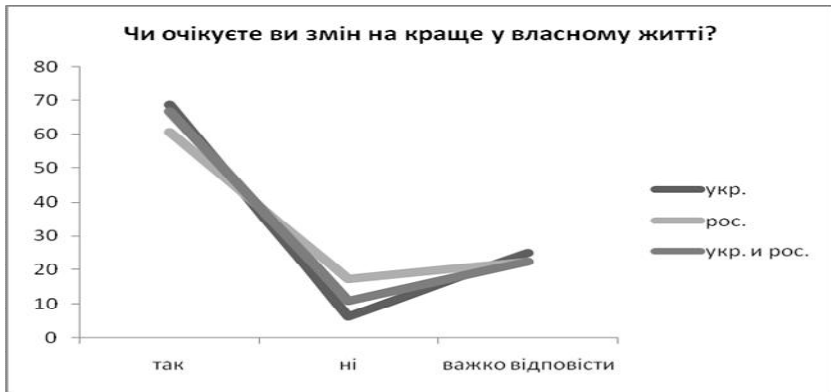

Рис. 2. Розподіл відповідей українськомовних, російськомовних і двомовних респондентів за показниками “оптимізм-песимізм” (у %)

Розподіл відповідей на це ж запитання за віковою ознакою (рис. 3) також підкреслює загальну позитивну спрямованість очікувань на краще майбутнє, певний оптимізм, хоч, як бачимо, це більшою мірою стосується підлітків. Недостатньо критичне оцінювання ними можливого майбутнього виявляє їхній поки ще мало виправданий оптимізм, тоді як дорослі, маючи загалом позитивний настрій, більш скептично і водночас більш реалістично оцінюють власне майбутнє. З віком позитивні очікування молодих респондентів дещо слабшають, зростає їхнє критичне ставлення до соціуму, що пов'язано із збагаченням життєвого досвіду та більшою зрілістю суджень.

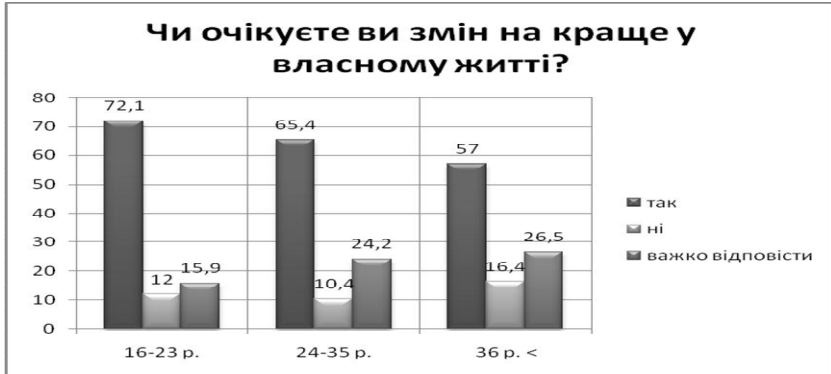

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів за віковою ознакою (у %)

Отже, очікування змін на краще притаманне більшості респондентів усіх вікових категорій, і ця характеристика дає надію на віднайдення ресурсів для адекватної адаптації до нових умов, подолання психотравмивних ситуацій, опанування оптимальних адаптивних стратегій інтеграції російськомовної спільноти в сучасний український соціум.

У світлі завдань означеної нами проблематики дослідження стає очевидною необхідність визначення особливостей взаємодії особистості з реаліями сучасного життя, способів її реагування на негаразди, з'ясування найбільш типових психічних станів, притаманних представникам російськомовної спільноти в умовах зміни соціального, економічного, культурного, лінгвістичного контексту суспільного розвитку України.

Аналіз відповідей на запитання **“Який психічний стан Ви переживаєте найчастіше?”** дав змогу за суб’єктивними оцінками респондентів визначити найбільш типові психічні реакції громадян в умовах сучасності та визначити вікові, статеві та інші демографічні характеристики досліджуваних категорій населення (рис. 4). Як бачимо, найпоширенішими, типовими психічними станами представників російськомовної спільноти є “очікування змін на краще” (від 42 до 44% у різних вікових групах) і “прагнення покращити своє життя” (від 32 до 37%), що практично збігається з тенденціями розподілу відповідей на попереднє запитання. А проте викликає стурбованість те, що типовими для значної частини випробуваних є сьогодні стани самотності, занепокоєння, роздратування, втоми, які свідчать про певний дискомфорт і відчуття психологічної небезпеки, тобто про переживання стресу і потребу в допомозі, психологічній підтримці.

Рис. 4. Суб'єктивне оцінювання україномовними, російськомовними і двомовними респондентами своїх психічних станів (у %)

Не можна оминати увагою той факт, що респонденти, які визначають себе україномовними, майже вдвічі частіше, ніж російськомовні, переживають стан самотності. Припускаємо, що, можливо, це наслідки від'їзду з родинного дому на навчання (переважно молодь), де брак звичного мовного середовища часто викликає певну занепокоєність, або, можливо, коли йдеться про літніх респондентів, це поступова втрата соціальних контактів з професійним колективом, власними дітьми, що покидають родину на користь нових можливостей, тощо.

Аналізуючи суб'єктивні оцінки респондентів, ми виявили, що негативні психічні переживання притаманні саме тим категоріям і верствам населення, які відчувають невпевненість, комплекс меншовартості, невизначеність та ін. Отож безпорадність зумовлює такі характеристики: неспроможність змінюватися самому і змінювати навколишній світ, нездатність самостійно приймати рішення, що веде до неконструктивних способів пристосування – або до повної асиміляції, або до відчуження, сегрегації, маргіналізації.

Обставини, що суб'єктивно сприймаються людиною як перешкоди в налагодженні нормального життя, можна визначити як типові ситуації. Останні моделюють типову поведінку, прояви якої закріплюються у вигляді певних адаптивних стратегій, у здатності і готовності до певного вибору, а також спроможності приймати певні

рішення. Діяльність людини, спрямовану на подолання життєвих труднощів, останнім часом вивчають у межах так званої копінг-поведінки (coping behavior), тобто індивідуального способу взаємодії із ситуацією відповідно до її логіки, значущості в житті людини і її психологічних можливостей [2]. Копінг-поведінка, або копінг-стратегії, у зарубіжній психології широко вивчаються як когнітивні, емоційні і поведінкові спроби впоратися із специфічними зовнішніми і внутрішніми вимогами, що постійно змінюються, які оцінюються як напруга або як такі, що перевищують ресурси людини. У вітчизняній психології це поняття розуміють як адаптивну поведінку людини, або її психологічну спроможність упоратися з напругою, перешкодами. Спочатку його використовували у психології стресу і визначали як суму когнітивних і поведінкових зусиль, що докладаються індивідом для послаблення впливу стресу. Поняття “копінг” охоплює широкий спектр людської активності – як несвідомі психологічні захисти, так і свідомі цілеспрямовані зусилля на подолання кризових ситуацій. Психологічне призначення копіngu полягає в тому, щоб людина могла якнайкраще адаптуватися до вимог ситуації.

Визначальними характеристиками кризової ситуації є: психічна напруженість, значимі переживання як особлива внутрішня робота по подоланню життєвих подій і виражена потреба в їх корекції та психологічній підтримці ззовні. Психологічне подолання – змінна, що залежить принаймні від двох чинників – особи суб'єкта і реальної ситуації.

Існують різні класифікації копінг-стратегій. У ряді теорій копінг-поведінки виділяють такі базисні стратегії: 1) вирішення проблем; 2) пошук соціальної підтримки; 3) уникнення [3].

Реалізація копінг-стратегій поведінки, як уже зазначалося вище, можлива у трьох площинах, або сферах: поведінковій, когнітивній, емоційній. З огляду на адаптивні можливості копінг-стратегій їх прийнято поділяти на адаптивні, відносно адаптивні і неадаптивні. Слід зазначити, що спектр життєвих ситуацій і стратегій їх вирішення упродовж життєвого шляху людини постійно змінюється. Це потребує від неї мобілізації всіх особистісних ресурсів, відбору стратегій, спрямованих на соціальну творчість і реалізацію особистісного потенціалу.

Завданням першочергового значення стає пошук суб'єктом стратегій та механізмів співвіднесення сучасного і минулого, інтегрування впливів актуальної культури та власне інтегрування у складний динамічний соціальний простір. Саме брак адекватних засобів ефективної соціально-психологічної адаптації до нових реалій українського соціуму (у нашому випадку представників російськомовної спільноти) часто викликає активний або пасивний спротив іншомовного населення, що, зрозуміло, утруднює шлях до взаємопорозуміння, пошук референтних ознак єднання тощо.

Ідеться про те, що досі немає науково обґрунтованої концепції, де було б чітко визначено засади соціально-психологічної адаптації до українського суспільства представників різних етнолінгвістичних груп, соціально “депривованих” національних спільнот, представників етносів з відмінними від інших груп населення соціокультурними стандартами. Така концепція, наприклад, мала б передбачити державне забезпечення безплатного для всіх верств населення (“як в інших цивілізованих країнах”) вивчення української мови, що значно зменшило б тривогу, розгубленість зокрема російськомовних громадян України.

Важливу роль в оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації представників російськомовної спільноти відіграють наразі різні соціальні інститути і структури, що виконують функцію психологічного захисту та соціально-психологічної підтримки (російськомовні засоби масової інформації, підтримання зв’язків з російською культурою, діяльність громад і громадських організацій, можливість відправляти релігійні культи, відмічати спільні свята тощо). Разом з тим потрібні зусилля, спрямовані на формування міжетнічної толерантності, опанування адекватних стратегій міжкультурної взаємодії

На основі результатів дослідження вдалося з’ясувати рівень обізнаності російськомовних громадян України з питань суспільного життя. Виявилось, що чоловіки (порівняно із жінками), учнівська молодь (порівняно з молоддю, яка вже працює), оптимісти (порівняно з песимістами) значно більше уваги приділяють соціально-економічним і правовим проблемам, ніж питанням здорового способу життя та акціям по залученню широких громадських кіл до вирішення соціально значущих проблем.

Висновки. У цілому, як показали результати дослідження, переважна більшість російськомовних респондентів усіх вікових категорій до власного майбутнього ставиться з надією і оптимізмом. Виявлення найбільш значущих для російськомовних респондентів сфер життя, настановлень, ставлень до найближчого або віддаленого соціального оточення, усвідомленого або неусвідомленого вибору стратегій індивідуально-психологічного плану майбутнього дало змогу виокремити широкий спектр цих проявів.

Успішність соціально-психологічної адаптації російськомовних громадян детермінована впливом на адаптаційний процес соціально-демографічного статусу, віку та рівня загальноосвітньої підготовки його учасників. Визначення адаптивних стратегій спирається на типові прояви поведінки, а саме поєднання зусиль, спрямованих на саморозвиток, самовдосконалення, надання допомоги іншим у самовдосконаленні.

Отже, представники російськомовної спільноти вирізняються спрямованістю на позитивні зміни середовища і соціальної ситуації, прагненням до матеріальної забезпеченості, зорієнтованістю на співпрацю як стиль життя і творчість як його зміст; вони віддають

перевагу стратегіям, спрямованим на соціальну творчість і реалізацію особистісного потенціалу.

Щоб забезпечити успішну інтеграцію російськомовної спільноти в сучасне українське суспільство, слід вирішити такі важливі, на наш погляд, завдання:

- утвердження в Україні громадянського суспільства, де б суспільні і громадянські потреби стояли вище від етнічних, соціальних зв'язків;
- верховенство ліберальних соціально-економічних, моральних цінностей, пріоритетність прав людини та усвідомлення кожним громадянином особистої відповідальності за стан справ у країні;
- розвиток української мови і культури.

Література

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
2. Нартова-Бочавер С. К. “Coping behavior” в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20–30.
3. Сибгатуллина И. Ф. Особенности копинг-поведения в реализации интеллектуальной деятельности субъектами высшей школы / И. Ф. Сибгатуллина, Л. В. Апакова, Л. Д. Зайцева // Прикладная психология. – 2002. – № 5-6. – С. 105–111.

© Бєславїна Т. І.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ МОВНО-КУЛЬТУРНОЇ БЕЗПЕКИ ЖИТЕЛІВ КРИМСЬКОГО МІСТА

І. В. Брунова-Калісецька, О. Є. Духніч, м. Сімферополь

Викладено результати фокус-групових досліджень, що були проведені за підтримки проекту “Кримський політичний діалог” з представниками трьох мовно-культурних груп Криму: російськомовної, тюркомовної (кримські татари) і україномовної. Визначено функції рідної мови для учасників груп; суб'єктивні концепти загроз рідній мові, актуальні для кожної групи; конфліктогенні і гармонізуючі фактори співіснування мовно-культурних спільнот у полікультурному Криму.

Ключові слова: загрози мові, мовно-культурна безпека, конфліктогенні фактори мовно-культурного середовища, мовна політика.

Изложены результаты фокус-групповых исследований, проведенных при поддержке проекта “Крымский политический диалог” с представителями трех языково-культурных групп Крыма: русскоязычной, тюркоязычной (крымские татары) и украиноязычной. Определены